

BERIN BAJRIĆ
(Sarajevo)

AL-'AWĀ'IL U ARAPSKOJ KNJIŽEVNOSTI:
KNJIŽEVNOHISTORIJSKE I ŽANROVSKE
ODREDNICE

Sažetak

Čovjek kao biće željno spoznaje još od postanka je postavljao mnoga pitanja o počecima i ishodištima stvari i događaja, što je kroz vrijeme rezultiralo pojavom književnih/proznih formi koje se, katkad u cijelosti, a katkad djelimično, bave ishodištima i počecima. Smatra se da je želja za otkrivanjem početaka i originalnih ishodišta stvari i događaja duboko ukorijenjena u historijskom i kulturnom pamćenju semitskih naroda, kojima pripadaju i Arapi. U ovom radu nastojat ćemo da predstavimo i analiziramo ovu vrstu proznih formi u klasičnoj arapskoj književnosti, te da ukažemo na njene osnovne književnohistorijske i žanrovske odrednice.

Ključne riječi: 'adab, arapska književnost, prozne forme, narativ, prvi događaji

AL-'AWĀ'IL U UNIVERZUMU *AL-'ĀDĀBA*

Narativne forme koje tretiraju početke određenih događaja ili svojevrstne inovacije predstavljaju konkretiziranu manifestaciju urođene ljudske potrebe za spoznajom ishodišta, odnosno porijekla svega onoga što čovjeka okružuje i utiče na njegov životni put. Jedno od egzistencijalnih pitanja na koja čovjek pokušava da odgovori još od svog postanka svakako je i pitanje o vlastitom porijeklu i ishodištu. Ovo pitanje je kroz vijekove postalo predmetom religije, filozofije, a danas i moderne nauke, te vjerovatno spada u osnovna pitanja koja se tiču čovjeka – to

je, mogli bismo reći, primarno čovjekovo pitanje. Smatra se da je želja za otkrivanjem početaka i originalnih ishodišta stvari i događaja duboko ukorijenjena u historijskom i kulturnom pamćenju semitskih naroda, kojima pripadaju i Arapi. S druge strane pak, u zapadnom kulturalnom krugu postoji određeni broj djela koja datiraju iz srednjeg vijeka, koja u naslovu obično nose odrednicu “O počecima stvari” – *De originibus verum*. Jedno takvo djelo je napisao engleski humanist porijeklom iz Italije, Polydore Vergil, određujući disciplinu bilježenja prvih stvari kao *protografiju*.¹

Klasični i savremeni rječnici arapskog jezika za pojam *al-'awwal* - الأوّل (množina *al-'awā'il* - الأوائل) utvrđuju značenje prvotnosti, odnosno pojave koja prethodi nečem drugom u određenom vremenskom slijedu. Ovaj pojam također označava prvotnost u logičkom smislu, kao naprimjer prvotnost uzroka u odnosu na posljedicu, te prednost u vrijednosnom smislu, odnosno prvotnost i važnost u određenoj hijerarhiji. U skladu s navedenim, može se zaključiti da je osnovna odrednica prozne forme *'awā'ila* bila utvrđivanje i bilježenje ishodišta i početaka stvari i događaja, i to shodno njihovom temporalnom, logičkom i hijerarhijskom redosljedu. Osnovni izvor ove literature čini svakako Hadis, pri čemu se nije uvijek vodilo računa o njegovoj vjerodostojnosti, tako da ova djela karakteriše obilata upotreba ne samo vjerodostojnih hadisa, već i onih slabih, pa čak i krivotvorenih. U orijentalno-islamskoj civilizaciji znanje o prvim događajima u prvom redu bilo je povezano sa životom poslanika Muhammeda, a.s., što je i sasvim logično, jer epoha ove civilizacije otpočinje sa njim. Upravo zbog toga bilo je važno da se i kroz utvrđivanje početaka svih bitnih, ali i manje bitnih stvari i događaja vezanih za islam i njegov razvoj, potvrdi identitet i posebnost ove civilizacije u odnosu na ostale. Međutim, kako se islam ne smatra novom religijom, već nastavkom i upotpunjenjem iskonskog monoteizma, ubrzo su availska djela umnogome proširila dijapazon svoga interesovanja, ne samo na predislamski period, već i na daleku historiju, period početka stvaranja svijeta, pa čak i na preegzistenciju.

Al-Qalqašandī (umro 1418.) u svom djelu *Šubḥ al-'a'šā* definira ‘ilm al-'awā'il kao “poznavanje ishodišta važnih stvari”, dok Hadži Halifa u svom djelu *Kašf al-zunūn* daje nešto širu i detaljniju definiciju i kaže: “Znanost o počecima je nauka koja se bavi prvim događajima i prvim

¹ Više vidjeti u: Eugene O. Porter, “Polydore Vergil – The Forgotten Historian”, *The Southwestern Social Science Quarterly* Vol. 35, No. 1 (JUNE 1954), Wiley, New Jersey, 56-63.

stvarima, s obzirom na njihovo porijeklo, temu, ciljeve i pojavnost. Ova znanost je dio historije i civilizacije, ali nije navedena u knjigama koje se bave klasifikacijom tema. Pojedini historičari iz potonjih vremena, pored prvih događaja, u svojim djelima su tretirali i posljednje.”²

Kako navodi Fu'ād Šālih al-Sayyid, sredinom devetog stoljeća, pred kraj prve ere vladavine Abasida, pojavila se znanost o počecima koju je, prema njegovom mišljenju, utemeljio 'Abū al-Ḥasan 'Alī ibn Muḥammad ibn 'Abd 'Allāh al-Madā'inī (umro 843.), za kojeg se pretpostavlja da je prvi među islamskim učenjacima počeo posebnu pažnju da posvećuje ishodištima događaja i počecima stvari. Ipak, postoje određene nejasnoće u vezi sa pojavom i razvojem ove discipline, pa je stoga teško utvrditi koje djelo je prvo napisano u ovoj oblasti i ko je prvi autor. Dugo vremena se smatralo da je djelo *Kitāb al-'awā'il* 'Abū al-Hilāla al-'Askarīja (umro 1005.), inače jedno od najčešće citiranih i korištenih djela, uz al-Suyūṭījev *al-Wasā'il*, ustvari prvo djelo iz ove oblasti. Naime, u svom poznatom djelu *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir*, Ali-dede Bošnjak al-Sikatwārī, kaže: “Prvi učenjak koji se počeo baviti i koji je pisao o ishodištima i počecima stvari i događaja bio je imam 'Abū Hilāl al-'Askarī. On je napisao jednu poslanicu koja tretira prve događaje.” Hadži Halifa također navodi da je al-'Askarī autor prvog *'awā'ila*.³

Juynboll u studiji u kojoj analizira genezu islamske tradicije također navodi da je prvo poznato djelo iz ove oblasti upravo al-'Askarījev *Kitāb al-'awā'il*, utvrđujući postojanje i drugih sličnih djela koja su se pojavila prije, kao što je al-Ṭabarānījev *Kitāb fī al-'awā'il*, ali da je al-'Askarījevo djelo svojim kvalitetom i ozbiljnošću zasjenilo sva prijašnja. Ovaj autor u vezi sa formiranjem availske literature kaže kako je osnovno polazište svih autora ove prozne vrste bilo ustvari nastojanje da se pronađe *terminus post quem*, odnosno najraniji mogući trenutak u kojem se određeni događaj mogao desiti, prosuđujući to na temelju trenutno postojećih informacija.⁴ S druge strane, Ğurġī Zaydān tvrdi da je prvi autor koji je na ovu temu napisao integralno djelo poznati učenjak Ğalāl al-Dīn al-Suyūṭī. Zaydān u svom djelu *Tārīḥ 'ādāb al-luġa al-'arabiyya* kaže: “Imam al-Suyūṭī je prvi u sažetoj formi napisao djelo

² Citirano prema: Fu'ād Šālih al-Sayyid, *Mu'āḡam al-'awā'il fī tāriḥ al-'arab wa al-muslimīn*, Dār al-manāhil, Bayrūt, 1992, 10.

³ Ibid., 12.

⁴ G.H.A. Juynboll, *Muslim Tradition. Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Ḥadīth*, Cambridge University Press, New York, 2008, 10-11.

koje se bavi počecima i ishodištima i nazvao ga *al-Wasā'il*.” Na drugom mjestu u svojoj knjizi ovaj autor tvrdi kako je integralno i nezavisno djelo na ovu temu ipak prvi napisao al-'Askarī.⁵

Availska literatura se može posmatrati i dijahronijski, u smislu njenog historijskog, odnosno dijahronog razvoja. Tako na dijahronijskoj ravni mogli bismo ova djela u osnovi podijeliti na djela ranog i kasnog perioda, a ovoj podjeli bi se mogla dodati i kategorija savremenih *'awā'ila*, jer ova disciplina, iako ne u istoj mjeri kao u periodu klasicizma, i dan-danas postoji u arapskom kulturalnom krugu. Kada su u pitanju djela iz ranog perioda ove oblasti, ona su uglavnom oslonjena na primarne islamske izvore, u prvom redu svakako Hadis. Budući da se javljaju relativno rano i nemaju svoje prethodnike, autori ovih djela se oslanjaju na religijsku literaturu koja im je tada bila dostupna, a kojom svakako dominiraju Poslanikovi, a.s., hadisi. S druge strane, u kasnijem periodu, autori *'awā'ila* uglavnom za podlogu uzimaju jedno od starijih djela, dopunjavajući ga i obogaćujući informacijama iz drugih književnih i historijskih izvora. Tako, naprimjer, Ali-dede Bošnjak, autor iz 16. stoljeća, za podlogu svog djela *Muhāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awā'hir* uzima al-Suyūṭījevo djelo *al-Wasā'il*, s tim što osim njega kao izvore koristi niz drugih djela iz oblasti historije, kulturne historije, jezika i književnosti nastalih do njegovog vremena.

'AWĀ'IL U KLASIČNOM I POSTKLASIČNOM PERIODU ARAPSKE KNJIŽEVNOSTI

Availsku literaturu se može posmatrati kroz djela koja su u potpunosti posvećena ovoj temi (bez obzira da li se nalaze u formi rukopisa ili u štampanoj formi), odnosno *primarnu availsku literaturu*, i djela koja djelimično tretiraju ovu temu, odnosno posvećuju joj jedno ili dva poglavlja, tj. *sekundarnu availsku literaturu*.

PRIMARNA DJELA IZ OBLASTI 'ILM AL-'AWĀ'ILA

1. *Kitāb fī al-'awā'il* autora 'Abū al-Ḥasana 'Alīja ibn Muḥammada al-Madā'inīja (umro 841.)

⁵ Fu'ād Šāliḥ al-Sayyid, *Mu'ğam al-'awā'il...*, 12.

'Abū al-Ḥasan al-Madā'inī je učenjak porijeklom iz Basre, koji se svojevremeno nastanio u iračkom gradu Madā'inu pa je zbog toga nazvan al-Madā'inī. Iako je studirao spekulativnu teologiju pred najpoznatijim učenjacima, ostao je poznat po svojim djelima iz oblasti historije i književnosti. Al-Ḍahabī za ovog učenjaka kaže da je temeljito poznao genealogiju i porijeklo Arapa, putopisnu književnost, te povijest bitaka.⁶

2. *Kitāb fī al-'awā'il* autora 'Abū al-'Urūba al-Ḥusayna ibn Muḥammada al-Sulamīja (umro 931.)

'Abū al-'Urūba al-Sulamī je bio učenjak koji je živio sredinom 9. i početkom 10. stoljeća. Isticao se u poznavanju Hadisa i životopisa istaknutih ljudi, a nauku je stjecao pred najpoznatijim učenjacima svog doba. Osim djela *Kitāb fī al-'awā'il*, iza sebe je ostavio još dvije knjige po kojima je postao poznat, a to su *al-Ṭabaqāt* i *Tārīḥ al-Ġazīra*.⁷

3. *Kitāb fī al-'awā'il wa al-'aqāwīl* autora 'Abū Ya'qūba ibn Sulaymāna al-'Isrā'īlija (umro 932.)

'Abū Ya'qūb al-'Isrā'īlī je bio učenjak porijeklom iz Tunisa, koji je život proveo u Kajrevanu. Bavio se filozofijom i medicinom i iza sebe je ostavio nekoliko važnih djela iz ovih oblasti. Jedno od djela iz oblasti medicinskih nauka po kojem je postao poznat jeste i *Kitāb al-bawl* (Knjiga o urinu). Osim medicinskim naukama i filozofijom, bavio se logikom i teologijom.⁸

4. *Kitāb fī al-'awā'il* autora 'Abū al-Qāsima Sulaymāna ibn Aḥmada al-Ṭabarānīja (umro 971.)

Al-Ṭabarānī je bio jedan od najpoznatijih islamskih učenjaka, rođen 873. godine u Tiberiasu. Već u svojoj 13. godini života počeo je s proi učavanjem i sakupljanjem hadisa. Za vrijeme svoje mladosti posjetio je mnoga mjesta poput Hidžaza, Jemena, Egipta, Iraka, Irana, te Afganistas na. Iza sebe je ostavio brojna djela iz oblasti tefsira, hadisa i historije, a najpoznatija su *al-Mu'ḡam al-kabīr*, *al-Mu'ḡam al-'awsaṭ* i *al-Mu'ḡam al-ṣaġīr*. Umro je u Isfahanu.⁹

⁶ Muḥammad ibn Aḥmad al-Ḍahabī, *Siyar a'lām al-nubalā'*, Mu'assasa al-Risāla, Bayrūt, 2001, tom X, 400-401.

⁷ Ibid., tom XVIII, str. 511-512.

⁸ Muḥammad al-Ḥaṭīb, *Mawsū'a 'ulamā' al-kīmyā'*, Dār 'Usāma li al-našr wa al-tawzī', 'Ammān, 2001, 14.

⁹ Muḥammad ibn Aḥmad al-Ḍahabī, *Siyar a'lām al-nubalā'*, tom XVI, 130.

5. *Kitāb fī al-'awā'il* autora Muḥammada ibn 'Alīja ibn Bābawayha al-Qumīja (umro 992.)

Muḥammad ibn 'Alī al-Qumī, poznat i pod nadimkom al-Šayḥ al-Šadūq, šiitski učenjak i jedan od autoriteta u oblasti hadisa i fikha, poznat je po svom obimnom djelu *Man lā yaḥḍuruh al-faqīh*, u kojem se nalazi impozantan broj hadisa koje autor navodi uz vlastiti komentar. Ovo djelo predstavlja jedno od četiri kanonska djela iz oblasti hadisa kod šiita. Smatra se da je napisao približno tristo djela iz različitih oblasti vjerskih nauka.¹⁰

6. *Kitāb al-'awā'il* autora 'Abū Hilāla al-'Askarija (umro 1005.)

'Abū Hilāl al-'Askarī je bio učenjak, književnik i pjesnik porijeklom iz Irana. Ovaj učenjak je živio u vremenu procvata nauke i književnosti u orijentalno-islamskoj civilizaciji. Al-'Askarija su podučavali mnogi poznati islamski učenjaci, ali se smatra da je njegov prvi učitelj bio, i na njega najviše utjecaja ostavio, njegov daidža 'Abū Aḥmad al-'Askarī od kojeg je, između ostalog, naučio i osnove znanosti o počecima. Budući da je bio svestrano obrazovan, iza sebe je ostavio veliki broj djela širokog tematskog dijapazona. Neka od njegovih poznatih djela su: *Kitāb al-talḥiṣ fī ma'rifa 'asmā' al-'ašyā'*, *Ma'ānī al-'adab*, *Kitāb al-tabšira*, *Kitāb al-ḥamāsa*, *Kitāb al-maḥāsin fī tafsi'r al-Qur'an* itd. Osim navedenih djela iza sebe je ostavio i *Divan* poezije.¹¹

7. *Ġāya al-wasā'il 'ilā ma'rifa al-'awā'il* autora 'Ismā'īla ibn Hibba 'Allāha al-Mawṣilīja (umro 1258.)

'Ismā'īl ibn Hibba 'Allāh al-Mawṣilī je jedan od poznatih učenjaka šafijskog mezheba, čiji su učitelji bili Ibn al-Ġawzī i Ibn al-Sukayna. Isticao se u poznavanju jezika i fikha, a iza sebe je ostavio mnoga djela iz ovih oblasti, od kojih izdvajamo *Ṭabaqāt al-šāfi'iyya* i *al-Muġnī fī luġāt al-muḥaddab wa riġālih*.¹²

8. *Maḥāsin al-wasā'il 'ilā ma'rifa al-'awā'il* autora Muḥammada ibn 'Abd 'Allāha al-Šiblīja (umro 1367.)

Al-Šiblī je jedan od poznatih učenjaka hanefijskog mezheba. Rodio se u Damasku 1312. godine. Obavljao je funkciju vrhovnog sudije u

¹⁰ Al-Sayyid Muḥsin al-'Amīn, *'A'yān al-šī'a*, tom X, Dār al-ta'āruḥ li al-maṭbu'āt, Bayrūt, s.a., 24.

¹¹ 'Abū Hilāl al-'Askarī, *al-'Awā'il*, priredili: Walīd Qaṣṣāb i Muḥammad al-Miṣrī, Dār al-'ulūm li al-ṭabā'a wa al-naṣr, Bayrūt, s.a., tom I, 7-11.

¹² Muḥammad ibn Aḥmad al-Dahabī, *Siyar a'lām al-nubalā'*, tom XXIII, 319.

Tripoliju u Libanu sve do svoje smrti 1367. Osim po navedenom djelu iz oblasti 'awā'ila poznat je i po djelu *'Ākām al-marḡān fī 'ahkām al-ḡānn* u kojem govori o vezama između svijeta džina i svijeta ljudi.¹³

9. *'Iqāma al-dalā'il 'ilā ma'rifa al-'awā'il* autora Aḥmada ibn 'Alīja ibn Muḥammada ibn Ḥaḡara al-Kinānīja al-'Asqalānīja (umro 1449.)

Ibn Ḥaḡar al-'Asqalānī, jedan od najpoznatijih islamskih učenjaka, rođen 18. februara 1372, bio je srednjovjekovni šafijski pravnik čiji životni rad čini konačnu sumaciju znanosti hadisa. Autor je pedesetak radova o hadisu, povijesti, biografiji, tefsiru, poeziji i šafijskoj jurisprudenciji, od kojih je najviše cijenjen njegov komentar *Ṣaḥīḥ al-Buhārīja*, pod nazivom *Fatḥ al-bārī*.¹⁴

10. *Al-Wasā'il 'ilā ma'rifa al-'awā'il* autora Ğalāl al-Dīna al-Suyūṭīja (umro 1506.)

Ğalāl al-Dīn al-Suyūṭī se ubraja u red najpoznatijih i najplodonosnijih islamskih učenjaka i komentatora. Al-Suyūṭī je proučavao različite teme, uključujući sudsku praksu šafijskog i hanefijskog mezheba, tradiciju, kur'ansku egzegezu, teologiju, povijest, retoriku, filozofiju, filologiju, aritmetiku, mjerenje vremena i medicinu. Počeo je podučavati šafijsku jurisprudenciju u dobi od 18 godina u istoj džamiji kao i njegov otac. Smatra se da je pripadao šazilijskom sufijskom redu. U njegovim biografijama se navodi da je iza sebe ostavio oko petsto djela iz različitih oblasti islamskih nauka. Neka od najpoznatijih al-Suyūṭījevih djela svakako su *Tafsīr al-ḡalālayn*, *al-Itqān fī 'ulūm al-Qur'ān*, *al-Ṭibb al-Nabawī*, *al-Ġāmi' al-kabīr*, *al-Ġāmi' al-ṣaḡīr* i *Tārīḥ al-ḥulafā'*.¹⁵

11. *Muḥādara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir* autora 'Alī-dada ibn Muṣṭafā al-Mūstārī al-Sikatwārī al-Būsnawī (umro 1597.)

Ali-dede Bošnjak bio je bošnjački autor koji se školovao u Mostaru i Istanbulu, gdje se priključio halvetijskom derviškom redu. Pisao je pro-

¹³ Vidjeti: Badr al-Dīn ibn 'Abd 'Allāh ibn Muḥammad ibn 'Abd 'Allāh al-Šiblī, *Ākām al-marḡān fī 'ahkām al-ḡānn*, redaktura: Aḥmad 'Abd al-Salām, Dār al-kuṭub al-'ilmiyya li al-našr wa al-tawzī', al-Qāhira, 1999.

¹⁴ Vidjeti: Ludwig W. Adamec, *Historical Dictionary of Islam*, Scarecrow Press, Lanham, Maryland, 2009, 136.

¹⁵ Više o životu i djelu ovog učenjaka vidjeti u: Enes Karić, *Ğalāluddīn as-Suyūṭī. Život i komentatorsko djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 2009.

zu na arapskom, a poeziju na turskom jeziku. Djelo *Razgovor o prvim događajima i posljednjim zgodama (Muḥāḍara al-awā'il wa musāmara al-awāhir)* napisao je po uzoru na egipatskog polihistora al-Suyūṭija, a u djelu *Rješenje simbola i otkriće riznica (Ḥawātim al-ḥikam – Ḥall al-rumūz wa kašf al-kunūz)* tumači kur'ansku misao s mističkog gledišta. Na turskom jeziku je pisao pjesme pod pseudonimom Ḥarīmī. Bio je čuvar mauzoleja sultana Sulejmana Zakonodavca u Sigetu.¹⁶

Kada su u pitanju djela koja djelimično tretiraju teme početaka, odnosno sekundarna availska literatura, tu treba spomenuti djelo Ibn Qutayba al-Dīnāwarīja (umro 890.) koji je u okviru svog poznatog djela *al-Ma'ārif* posvetio jedno zasebno i neovisno poglavlje prvim stvarima i događajima,¹⁷ djelo Aḥmada ibn 'Umara ibn Rusta al-Fārisīja al-Isfahānīja (umro 912.) koji u sedmom odjeljku svog djela *al-A'lāq al-naftisa* donosi jedno poglavlje pod nazivom *Dīkr al-'awā'il alladīna 'aḥḍatū al-'ašyā' alladīna 'uqtudiya bihim fihā*, u kojem razmatra početke i ishodišta stvari i događaja,¹⁸ te djelo 'Abū al-'Abbāsa Aḥmada ibn 'Alīja al-Qalqašandīja (umro 1418.) koji u prvom tomu svog poznatog djela *Ṣubḥ al-'a'šā* počecima posvećuje jedno obimno poglavlje koje ima dvadeset i pet stranica.¹⁹

STRUKTURALNE I TEMATSKE KARAKTERISTIKE AL-'AWĀ'ILA

Što se tiče strukturalne uređenosti djela iz oblasti *'awā'ila*, moglo bi se reći da je ona tradicionalno podijeljena na tri zasebne cjeline, odnosno tri povijesna perioda koja obrađuje, i to: vrijeme prije pojave islama koje seže sve do Adema, a.s., pa čak i u preegzistenciju, vrijeme islama, odnosno Muhammedovog, a.s., poslanstva, te period postposlaničke historije islamskog svijeta i civilizacije. Budući da je bilo teško pronaći djela iz ranog perioda availske literature, odlučili smo se da na strukturalne karakteristike ukažemo kroz analizu nekih od najpoznatijih i najaktuelnijih *'awā'ila*, kakvi su al-'Askarījev, al-Suyūṭijev i Ali-dedeov *'awā'il*. Navedena djela nam pružaju mogućnost da strukturalni razvoj

¹⁶ Više o životu i djelu Ali-dede Bošnjaka vidjeti u: Ismet Kasumović, *Ali-Dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao*, El-Kalem, Sarajevo, 1994.

¹⁷ Fu'ād Šālih al-Sayyid, *Mu'ājam al-'awā'il...*, 13-14.

¹⁸ Ibid., 14.

¹⁹ Ibid., 14.

'*awā'ila* posmatramo dijahronijski, jer pripadaju različitim epohama, odnosno javljaju se u vremenskom rasponu od 10. pa sve do kraja 16. stoljeća, što znači da pripadaju kako klasičnom, tako i postklasičnom periodu arapske književnosti.

Kitāb al-'awā'il 'Abū Hilāla al-'Askarīja

Al-'Askarījevo djelo *Kitāb al-'awā'il* nesumnjivo predstavlja jedno od najvažnijih, ako ne i najvažnije djelo iz ove oblasti. Moglo bi se reći da je to svojevrsan kompendijum posvećen prvim stvarima i događajima vezanim za islam i razvoj islama. Ovo djelo predstavlja nezaobilaznu referencu za mnoge oblasti, počev od islamskih i društvenih nauka, pa sve do historije i književnosti.²⁰ Jedna od osnovnih karakteristika ovog al-'Askarījevog djela jeste upravo njegova strukturalna uređenost koja ukazuje na veoma ozbiljan pristup i preciznu metodologiju autora. To je obimno djelo sastavljeno od 10 dugačkih poglavlja od kojih svako obrađuje posebnu temu. Unutar svakog poglavlja postoji niz manjih potpoglavlja od kojih je svako posvećeno jednom početku. Svako od potpoglavlja predstavlja sadržajnu i temeljitu razradu teme koju najavljuje, što znači da al-'Askarī ne nudi samo šturu i konciznu informaciju o određenoj pojavi, već svaki početak, događaj ili inovaciju temeljito istražuje, a potom i prezentira, navodeći ne samo hadise i historijske predaje, već i obilje stihova. Treba naglasiti, a to će dakako biti vidljivo i iz prezentirane strukture djela, da se al-'Askarī u svom djelu ne osvrće posebno na događaje iz dalje historije niti razmatra pitanja početka stvaranja i preegzistencije. On je isključivo koncentriran na historiju Arapa, počev od pojave plemena Kurejš, a potom i na historiju islama i Božijeg poslanika Muhammeda, a.s. Budući da je struktura ovog djela zaista precizno uređena, osvrnut ćemo se na glavne teme, odnosno na temeljna poglavlja ovog djela.

1. فى الاخبار عما كان من قريش و فيهم من اوائل الافعال و ابتدئات

الامور و ما حدث بمكة و الموسم منها

[*Vijesti vezane za pleme Kurejš, te prve događaje, djela i početke koji se dovode u vezu s njima, kao i o onome što se događalo u Meki u različitim povijesnim periodima*]²¹

²⁰ 'Abū Hilāl al-'Askarī, *al-'Awā'il...*, tom I, 13.

²¹ Ibid., 41.

Ovo poglavlje ima dvadeset potpoglavlja posvećenih počecima, uglavnom vezanim za pleme Kurejš i njihov život u Meki. Tu al-‘Askarī razmatra vrijeme kada je nastalo pleme Kurejš, ukazuje na njegove utemeljitelje, dolazak na područje Meke, te njihovo uzdizanje na stepen čuvara Kabe, odnosno Svetog hrama. Također se govori o njihovim trgovačkim i drugim običajima, a kuriozitet ovog potpoglavlja, kao i čitavog djela općenito, jeste mnoštvo spomenutih imena ljudi koji su bili prvi u nečemu. Tako, naprimjer, al-‘Askarī navodi da je prva osoba koja je skinula sandale prije ulaska u Kabu bio Walīd ibn al-Muğīra.

2. فيما جاء من ذلك من عامة اهل الجاهلية من العرب خاصة

[*O događajima općenito vezanim za vrijeme neznanja, uz poseban osvrt na Arape u tom periodu*]²²

Ovaj odjeljak ima dvadeset dva potpoglavlja u kojima autor predstavlja prve događaje koji su se desili u predislamskom periodu. Al-‘Askarī ovdje navodi niz događaja vezanih za predislamske Arape i njihov svakodnevni život i običaje, počev od analize pojma *al-ğāhiliyya* i vremena kada se prvi put spominje, utvrđivanja prve osobe koja se pismenim putem obratila drugoj osobi, prvog Arapa koji je pisao na arapskom jeziku, pa sve do čovjeka koji je prvi izrekao pozdrav “zdravo”.

3. فيما جاء من ذلك منسوباً الى النبي صلى الله عليه وسلم

[*O ovoj vrsti događaja i pojava koji se dovode u vezu s Poslanikom, a.s.*]²³

Ovo poglavlje ima osamnaest potpoglavlja u kojima autor navodi prve događaje, postupke i odluke vezane za Poslanika, a.s. U tom smislu tretiraju se slučajevi kada je Poslanik, a.s., prvi put obavio namaz, kada je prvi put predvodio džumu, koju ženu je prvu oženio, prvo dijete koje mu se rodilo, prva bitka koju je vodio i tome slično.

4. فيما جاء من ذلك منسوباً الى الصحابة رضي الله عنهم

[*O ovoj vrsti događaja i pojava koji se pripisuju ashabima, r.a.*]²⁴

Ovo poglavlje predstavlja jedno od najdužih poglavlja u ovom djelu i ima šezdeset dva potpoglavlja. U njima se obrađuju pitanja o tome ko je od ashaba prvi primio islam, ko je prvi kodificirani tekst *Kur’ana*

²² Ibid., 103.

²³ Ibid., 155.

²⁴ Ibid., 199.

nazvao mushafom, ko je prvi nazvan vladarom pravovjernih, kada su se prvi put muslimani razišli po pitanju nečega, kada su se prvi put međusobno sukobili, pa sve do manje značajnih pitanja kakva su ko je prvi donio hranu iz Egipta u Medinu i ko je prvi snizio glas prilikom učenja tekbira.

5. فيما جاء من ذلك عن الملوك في الإسلام

[*O događajima i pojavama vezanim za islamske vladare*]²⁵

U dvadeset osam potpoglavlja koja čine ovaj odjeljak autor donosi pregršt informacija o društvenom uređenju islamske države u različitim periodima, te o njenoj strukturi i načinu funkcionisanja. Tu al-'Askarī razmatra pitanja uspostavljanja poštanskog sistema, načine ophođenja u prisustvu vladara, uspostavljanje monetarnog sistema u islamu, te niz vrlo zanimljivih i važnih pojava vezanih za upravljanje državom i postupanje vladara. Jedna od zanimljivosti ovog poglavlja jeste i informacija o prvom islamskom vladaru koji je bio škrt.

6. فيما جاء من ذلك عن الأمراء و الوزراء و الرؤساء

[*O događajima i pojavama vezanim za poglavare, namjesnike i velikaše*]²⁶

Ovo je također jedno od dužih poglavlja u ovom djelu i sastoji se od pedeset pet potpoglavlja. Autor tu navodi prve upravitelje oblasti i gradova kao što su Meka, Medina, Egipat, Kufa, Šam itd. Također se navode i prvi događaji vezani za ponašanje vladara, upravitelja i nadređenih općenito. U tom kontekstu al-'Askarī navodi koji vladar je prvi umro u Kufi ili Basri, ko je prvi donio presudu sudeći po vlastitom razumijevanju, pa sve do toga koji je vladar prvi put u islamu razapeo nekog čovjeka kako bi ga kaznio.

7. في ذكر القضاء و العلماء و الأدباء و القصاص و اصحاب المذاهب

و مصنفي الكتب

[*O sudijama, učenjacima, književnicima, kazivačima, pripadnicima različitih mezheba i autorima knjiga*]²⁷

Iako nije obimom opsežno poglavlje – sadrži svega dvadeset jednu temu – ovaj dio je veoma zanimljiv jer tretira osobe koje su prve obna-

²⁵ Ibid., 325.

²⁶ 'Abū Hilāl al-'Askarī, *al-'Awā'il...*, tom II, 5.

²⁷ Ibid., 97.

šale neke vrlo važne funkcije, te osobe iz književnog i kulturnog svijeta i njihova dostignuća. Naprimjer, u ovom odjeljku navodi se podatak o tome ko je bio prvi sudija u islamskoj državi, te niz osoba koje su ovu funkciju prvi obnašali u gradovima širom islamske države. Al-‘Askarī ovdje spominje utemeljitelje arapske sintakse, autore koji su prvi pisali djela iz oblasti fikha, jezika, kelama i drugih znanosti, te prve stručnjake koji su napisali djela o umijeću pisanja poezije.

8. في ذكر النساء

[*O ženama*]²⁸

Jedno cijelo poglavlje koje ima dvanaest potpoglavlja al-‘Askarī je posvetio isključivo ženama. U ovom dijelu autor spominje prvu ženu koja je otpjevala neku arapsku pjesmu, prvu ženu koja je dala prisegu Poslaniku, a.s., prvu djevicu koja je učinila hidžru iz Meke u Medinu, pa sve do prve žene koja se proglasila poslanikom.

9. فيما جاء من ذلك عن العجم خاصة

[*O vijestima vezanim za nearape posebno*]²⁹

Ovo je jedno od kraćih poglavlja posvećeno pojavama i događajima vezanim za nearapske narode i osobe nearapskog porijekla koje su se po nečemu isticale. U trinaest potpoglavlja autor informira uglavnom o manje važnim počecima kao što su, naprimjer, osoba koja je prva stavila krunu na glavu ili čovjek koji je prvi gosta posjeo na pročelje sofre.

10. في ذكر أنواع مختلفة من أحاديث جاءت عن العرب و العجم قصر كل نوع

منها ان يعقد له باب, و في ذكر أشياء عثرت بها بعد نظم الكتاب

[*O različitim predajama koje kazuju o Arapima i nearapima kojih nema dovoljno kako bi se svakoj posvetilo poglavlje, te o stvarima na koje sam naišao nakon sastavljanja knjige*]³⁰

Posljednje poglavlje al-‘Askarījevog djela posvećeno je općim i manje poznatim pojavama koje su se dešavale tokom historije islama. Tu autor navodi niz predaja u kojima se spominje ko je prvi u periodu islama izrekao stih, ko je prvi put upotrijebio sapun, vojska koja je nakon preseljenja Poslanika, a.s., prvi put izašla iz Medine i uputila se

²⁸ Ibid., 141.

²⁹ Ibid., 165.

³⁰ Ibid., 177.

na pohod, pa sve do informacije o tome ko je prvi uzviknuo *Allah te pomogao*.

Predočena struktura ukazuje na preciznu metodologiju kojom se autor koristio prilikom sastavljanja svog djela. Al-'Askarijev 'Awā'il karakteriše vrlo dosljedna sistematičnost koju autor provodi sve do samog kraja, a koja se ogleda prvenstveno u postepenom razrađivanju teme o kojoj se govori, te davanju vrlo sadržajnih odgovora na pitanja o počecima događaja, odnosno inovacijama i inovatorima. Kao i u ostalim djelima ove vrste, i u al-'Askarijevom 'Awā'ilu svako potpoglavlje počinje tradicionalnom konstrukcijom .. *أَوَّلُ مَنْ* – *Prvi ko je/prvo što je...*, nakon čega autor razradu teme najčešće otpočinje predajom koju navodi u integralnom obliku. U zavisnosti od važnosti i kompleksnosti teme, autor ponekad navodi jednu, a ponekad više predaja koje se prenose od Poslanika, a.s., ili nekog od ashaba. Skoro uz svaku od tema, čak i kada se radi o temama koje imaju religijski karakter i tretiraju obredoslovna pitanja, al-'Askari navodi obilje stihova koje prenosi od različitih pjesnika. Ovo je jedna od važnih karakteristika al-'Askarijevog 'Awā'ila koja svjedoči ne samo o prožimanju proznog i poetskog teksta, već i o simbiozi poezije i prozne forme koja, između ostalog, tretira i najbitnija religijska pitanja.

Al-Wasā'il 'ilā ma'rifa al-'awā'il Ğalāl al-Dīna al-Suyūṭija

Al-Suyūṭijevo djelo *al-Wasā'il* obimom je mnogo manje od al-'Askarijevog. Al-Suyūṭi, naime, eksplicitno naglašava da se prilikom kreiranja svog djela najviše oslanjao na al-'Askarijev 'Awā'il. On ovako objašnjava svoju namjeru pisanja djela iz ove oblasti: "Ovo je lijepa i korisna knjiga koja kazuje o počecima. U njoj sam nastojao da u skraćenoj formi predstavim dostignuća al-'Askarijevog djela *al-'Awā'il*, dajući i vlastiti doprinos tamo gdje sam mislio da je potrebno. Knjigu sam podijelio na jednostavna poglavlja kako bi se što lakše mogao pratiti njen tekst." Dakle, temeljno referentno djelo kojem se al-Suyūṭi obraćao i na kojeg je eksplicitno i intertekstualno referirao prilikom sastavljanja svog djela jeste al-'Askarijev 'Awā'il. Iz djela se, međutim, da uvidjeti da al-Suyūṭijev 'Awā'il nije klasični *mulahḥaṣ*, odnosno skraćena verzija al-'Askarijevog, jer ovaj autor na potpuno drugačiji način strukturalno organizira svoje djelo. Al-Suyūṭi, naime, svoj *al-Wasā'il* dijeli na dvadeset jedno poglavlje, od kojih svako predstavlja specifičnu i nezavisnu fikhsku temu unutar koje se navode prve i najvažnije pojave. Ovako izgleda struktura al-Suyūṭijevog 'Awā'ila:

1. باب بدء الخلق
[*O počecima stvaranja*]
2. باب الطهارة
[*O čistoći*]
3. باب الصلاة
[*O namazu*]
4. باب الجنائزو المرضى
[*O dženazi i bolesnicima*]
5. باب الزكاة
[*O zekatu*]
6. باب الصيام
[*O postu*]
7. باب الحج
[*O hadžu*]
8. باب البيوع
[*O različitim oblicima trgovine*]
9. باب الفرائض
[*O nasljedstvu*]
10. باب النكاح
[*O braku*]
11. باب الحدود و الجنائيات
[*O kaznama i kaznenom pravu*]
12. باب الجهاد
[*O džihadu*]
13. باب اللباس
[*O odjeći i odijevanju*]
14. باب الاسماء و الالقباب
[*O imenima i nadimcima*]
15. باب اللأطعمة و الزرع
[*O ishrani i sadnji*]
16. باب المبعث النبوي
[*O Poslanstvu*]
17. باب الإمارة
[*O vlasti i upravljanju*]
18. باب العلم
[*O znanju*]

19. باب الأمثال
[O različitim primjerima]
20. باب جامع
[O općim temama]
21. باب أشراف الساعة و البعث و النشور
[O predznacima Sudnjeg dana i proživljenju]

Strukturalna uređenost, sadržaj, te odabir tema u al-Suyūṭijevom *al-Wasā'ilu* ukazuju na činjenicu da ovo djelo mnogo više podsjeća na formu fikshskih djela nego na djela iz oblasti availske literature. Iz predočenog sadržaja se vidi da je al-Suyūṭī tretirao iste one temeljne teme kao i tradicionalna djela iz oblasti fikha, s tim što se ovaj autor u svom djelu koncentrirao na početke, inovacije i inovatore iz ovih oblasti, a ne općenito na određenu fikhsku temu. Sve ovo nam govori kako je al-Suyūṭī, vjerovatno želeći olakšati potencijalnom čitatelju prohodnost kroz tekst, odlučio da o prvim stvarima i događajima govori na način kako su to u svojim djelima radili islamski pravници, pri čemu se odlučio za obradu uglavnom tema iz islamske ortopraksije. Možemo zaključiti kako al-Suyūṭī iz al-'Askarijevog djela odabire samo ono što je bitno za njegov dijapazon tema (pretežno fikhski sadržaj), nastojeći tako sačiniti novo djelo potpuno posvećeno uglavnom fikhskim temama.

Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir Ali-dede Bošnjaka

Djelo Ali-dede Bošnjaka *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir*³¹ također predstavlja obimnu studiju o počecima događaja i stvari i sastoji se od dvije cjeline: odjeljka koji govori o počecima i prvim stvarima i odjeljka koji govori o konačnim, odnosno zadnjim događajima i pojavama, pri čemu treba naglasiti kako je prvi dio mnogo duži od drugog. Dio koji tretira početke ima trideset sedam poglavlja, dok dio koji se bavi završecima ima četiri poglavlja. Rukopis Ali-dedeovog *'awā'ila* ima 391 stranicu, dok štampano djelo ima 264 stranice gusto pisanog teksta B5 formata.³² Jedna od najvažnijih karakteristika

³¹ 'Alā'uddīn 'Alī dada al-Sikatwārī al-Būsnawī, *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir*, prvo izdanje, al- al-Maṭba'a al-'āmira al-šarafīyya, Mišr, 1894. (Dalje: 'Alī dada al-Būsnawī, *Muḥāḍara al-'awā'il...*)

³² O ovom djelu nećemo šire informirati u ovom radu, jer mu namjeravamo posvetiti posebnu pažnju i kroz analizu ga predstaviti u zasebnoj studiji koja bi trebala biti integralni dio aktuelnog projekta na Orijentalnom institutu koji nosi naziv

ovog djela jeste njegova direktna upućenost na al-Suyūṭījevo djelo *al-Wasā'il*. Ali-dede u uvodu svog djela naglašava kako će u svom pisanju slijediti upravo ovo djelo:

“Kada sam iznenada došao do jedne veoma korisne knjige o prvim i posljednjim događajima koju je napisao predvodnik svakog dobra, učenjak upotpunjenog znanja, učitelj potonjih generacija, pečat svih mudžtehida, slava vjere i vjernika, ‘Abd al-Raḥmān al-Suyūṭī, Allah mu milost Svoju darovao, odlučio sam da i sam napišem knjigu na ovu temu. Kao primarni izvor i uzor koristio sam upravo djelo spomenutog autora, s tim što sam nastojao da što je moguće više sumiram i rekapituliram njegov tekst, tako što sam skratio navode prenosioca vijesti i izbacio ponavljanja i nazive knjiga na koje se autor pozivao. Sve to sam učinio kako bi u konačnici tekst moje knjige bio lakši za praćenje.”³³

Iz priloženog se jasno vidi da je referenca i svojevrsan podtekst Ali-dedeovog djela upravo al-Suyūṭījevo djelo, s tim što Ali-dede naglašava kako će prilikom sastavljanja vlastite knjige nastojati da prenese samo suštinske informacije, bez referenci autora i bez navođenja lanaca prenosilaca. Međutim, već u sljedećim redovima Ali-dede pokazuje kako njegovo djelo neće biti skraćena i za praćenje olakšana verzija al-Suyūṭījevog djela, već nešto mnogo kompleksnije i ozbiljnije.

“Također sam svoju knjigu nastojao proširiti i obogatiti, dopunjavajući je vijestima vezanim za prve i posljednje događaje koje sam pronalazio u mnogim drugim knjigama i izvorima relevantnim za oblasti historije i islamske tradicije. Kao izvore koji su mi pomogli da svoju knjigu upotpunim koristio sam djela kao što su *Tuḥfa al-'albāb*, *Tārīḥ al-ḥulafā'*, *Siyar al-mulūk*, *Kanz al-'asrār*, *Masālik al-mamālik*, *Bahḡa al-tawārīḥ*, *Tārīḥ al-ḥukamā' wa al-fuqahā' wa al-naḡā'*, *'Uṣūl al-tārīḥ*, *Tārīḥ al-ḡawāḥir al-ṭamīn fī al-ḥulafā' al-rāšidīn*, *Muḡāḡara fī aḡbār Miṣr wa al-Qāhira*, *Mazḡar al-luḡa* itd. Sve su to djela časnih i izvanrednih učenjaka, neka im Allah daruje iz Svoje milosti i obilato ih nagradi.”³⁴

Koliko je bio ozbiljan u svojoj namjeri da napiše izvanredno djelo iz ove oblasti svjedoči Ali-dedeovo predstavljanje vlastite metodologije pisanja i istraživanja koja podsjećaju na savremena dostignuća u oblasti nauke i istraživanja. Ovako to Ali-dede obrazlaže:

Al-'awā'il u arapskoj književnosti: Djelo "Muḡāḡara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḡir" Alauddin Ali-dede Bošnjaka.

³³ ‘Alī dada al-Būsnavī, *Muḡāḡara al-'awā'il...*, 3.

³⁴ *Ibid.*, 3.

“Knjigu sam podijelio u dva dijela – prvi dio posvećen je prvim događajima, dok je drugi dio posvećen posljednjim. Svaki od ova dva dijela sastoji se od određenog broja skladno i lijepo poredanih poglavlja koja sam posložio, uglavnom slijedeći strukturu sličnih djela koja govore o prvim događajima, s tim što sam u svojoj knjizi dodao i kazivanja o posljednjim događajima, za razliku od al-Suyūṭija, al-‘Askarīja i većine učenjaka, koji o tome ne govore. Iščitavajući mnogobrojnu aktuelnu literaturu iz oblasti historije, uvidio sam da ove knjige ne sadrže govor o prvim i posljednjim stvarima, već se ograničavaju na prezentiranje događaja iz života vladara i njihovih članova bliže porodice, ne zalazeći ni u detalje o njihovim ograncima. Stoga sam odlučio da napravim poslanicu koja bi tretirala i ovosvjetske i onosvjetske događaje, pri čemu mislim kako na principe znanosti i obredoslovlja, tako i na razmatranje fenomena međusvijeta, proživljenja, drugog svijeta itd. Tako je ova knjiga, uz Allahovu pomoć, postala neka vrsta spojnice koja obuhvata kazivanje o događajima iz oba svijeta, jer sam u njoj uspio u sažetom obliku izložiti osnovne podatke iz oblasti historije, znanosti i obredoslovlja, a odustao sam od opširnih kazivanja i prepričavanja. Vrlo je prikladno stoga ovu knjigu nazvati historijskim tekstom u kojem su sjedinjeni prvi i posljednji događaji, a Allah je najbolji pomagač.”³⁵

Jedna od karakteristika ovog djela jeste to što Ali-dede, za razliku od al-‘Askarīja i al-Suyūṭija, mnogo pažnje posvećuje događajima iz davne historije i preegzistencije. Ali-dede, naime, iz poštovanja prema Poslaniku, a.s., ali i slijedeći tradicionalni manir otpočinjanja djela ove vrste, prvo poglavlje posvećuje hadisima u kojima se spominju prve stvari. Međutim, već u trećem, iznimno dugačkom poglavlju govori o preegzistenciji i onome što je prvo stvoreno. Tu Ali-dede donosi obilje informacija koje sigurno nije mogao preuzeti od al-‘Askarīja i al-Suyūṭija, a koje tretiraju najsuptilnije teme i pitanja iz oblasti islamske eshatologije. Ali-dede povremeno donosi toliko začudne, pa čak i nevjerovatne informacije, da je moguće posumnjati u njihovu vjerodostojnost i logiku, te svrstati ih u kazivanja koja graniče s mitom. Ovo vrlo važno poglavlje umnogome je nadahnuto sufijskim razumijevanjem Božanskog stvaranja gdje preovladava ideja o Muhammedovoj, a.s., prvostvorenosti i njegovom preegzistentnom biću. U tom kontekstu valjalo bi navesti jednu od Ali-dedeovih predaja i njegovih tumačenja u vezi sa stvaranjem Poslanika, a.s. Ovako Ali-dede ukazuje na preegzistentnost i prvotnost Muhammeda, a.s., u odnosu na sve stvoreno:

“Prva pojava u svijetu manifestacija koja je proistekla iz Božanske moći jeste svjetlosna esencija koja se kod poznavalaca Istine i onih bliskih

³⁵ Ibid., 3-4.

Allahu naziva Najvišim entitetom ili Zbiljom svih zbilja, a kod mudraca i filozofa Univerzalnom tvari ili Univerzalnom pokretačkom silom. Drugi je pak nazivaju Jedinstvenom Monadom, odnosno formom koja je nedjeljiva i koja predstavlja prvo stvorenje i prvu pojavu. To je esencija koja postoji sama po sebi i koja je prema jednom shvatanju djeljiva, a prema drugom nedjeljiva. Postoji mnoštvo naziva za prvostvorenu pojavu – neki je nazivaju Perom, Umom, Monadom, Pločom, Univerzalnim Duhom, Pravdom itd. Ibn ‘Arabī kaže: “Mnogi se trude da opišu prvostvorenu pojavu, ali njenu suštinu i pravo značenje zna samo njen Stvoritelj. Ipak, ona se najjače i najviše manifestira u muhamedanskoj zbilji i svetosti Ahmeda, odnosno Muhammedovom, a.s., savršenstvu.” Ibn Wahb kaže: “Allah, dž.š., prvo je stvorio iluminirajuću esenciju, odnosno duhovnu konstrukciju posljednjega Poslanika i gospodina svih odabranika, Muhammeda, a.s. Stvorio ju je u obliku srebrnog prstena, pa je u nju pogledao Svojim Božanskim pogledom od kojeg je ona zadrhtala i pretvorila se u vodu nad kojom se uzvisio Arš. Voda se uzburkala i u njenoj sredini se pojavila pjena koja se podijelila na četiri dijela. Od svakog dijela Allah je stvorio po jedan sveti hram – mekanski, medinski, jerusalemski i hram u Kufi. [...] Od spomenute duhovne konstrukcije stvorena je i zemlja a od nje i Adem, a.s. Nakon što je stvoren Adem, a.s., na njegovom čelu zasjala je muhamedanska svjetlost koja se potom prenosila kroz generacije poslanika sve dok nije stigla do Poslanikovih, a.s. roditelja koji su bili u čistoj bračnoj vezi bez primjese razvrata ili bluda.”³⁶

Važno je također naglasiti da sve do jedanaestog poglavlja Ali-dede slijedi vlastiti tematski i strukturalni model, na sami početak pozicionirajući teme o kojima ne informiraju naširoko ni al-Suyūṭī ni al-‘Askarī. Budući da su naslovi ovih tema poprilično dugi, predočit ćemo matricu Ali-dedeovih tema koje on stavlja u pročelje svog djela, čime djelimično odstupa od svojih uzora. Ovako izgleda redoslijed ovih tema:

Prvi događaji u hadisima – Drugi svijet i proživljenje – Preegzistencija – Jezik – Pisanje – Knjige i autori knjiga – Poezija i pjesnici – Umjetnost i umjetnici – Islam – Objava – Ibrahim, a.s.

Navedena matrica svjedoči o Ali-dedeovoj posvećenosti temama koje se tiču ne samo vjere i vjerskih propisa već i kulture, književnosti i umjetnosti. U ovim poglavljima Ali-dede razmatra mnoga veoma važna pitanja, kao što je pitanje porijekla jezika, njegovog postanka i razvoja, te prvih gramatičkih pravila. Osim toga, pažnja je dakako posvećena i poeziji i njenom nastanku i razvoju, kao i umjetnosti i umjetnicima. Evo jednog primjera iz kojeg se može vidjeti kako Ali-dede tretira neka od

³⁶ Ibid., 16.

vrlo važnih kulturoloških pitanja koja se konkretno tiču jezika i njegove pojave. Ovako Ali-dede kazuje o karakteru jezika i njegovoj pojavi:

Imam al-Šuyūṭī prenosi znanstveno obrazloženje od učitelja 'Abū Maṣūra al-Mātūrīdīja koji u komentaru imena velikih naroda prenosi da su ashabi, tabiini i učenjaci tefsira složni po pitanju toga da su svi jezici posredstvom Objave vjerovjesnicima došli od Uzvišenog Allaha, ili su kao primordijalno znanje pohranjeni u čistim umovima, ili pak stvoreni kao glasovi i utjelovljeni u čvrsta tijela. Na osnovu toga je al-'Aš'arī zaključio da jezici imaju primordijalno ishodište. Postoje razilaženja po pitanju porijekla arapskog jezika. Jedni smatraju da je on primarni jezik iz kojeg su potom ishodili ostali jezici, što potvrđuju činjenicom da je Kur'an Božiji govor objavljen na arapskom jeziku – to znači da je arapski jezik prethodio ostalim. Drugi kažu da postoje dvije vrste arapskog jezika, prva je u upotrebi još od vremena prije Huda, a.s., i dan-danas se koristi, a druga vrsta predstavlja izvorni arapski jezik na kojem je objavljen Kur'an. To je isti jezik koji je objavljen Ismailu, a.s., kako bi se mogao sporazumjeti s pripadnicima plemena Džurhum koji su se spustili u dolinu u kojoj su se nalazili on i njegova majka. Većina učenjaka je složna da jezik ima svoje primordijalno ishodište, a ne da je nastao kao rezultat konvencije.³⁷

Tek od jedanaestog poglavlja, uz blage izmjene u rasporedu, Ali-dede slijedi al-Šuyūṭījevu tematsku klasifikaciju, pri čemu, kao što je već naglašeno, ne samo da prenosi informacije iz al-Suyūṭījevog djela, već ih obogaćuje podacima i komentarima iz literature na koju referira.

Odjeljak koji govori o posljednjim događajima ima samo četiri poglavlja i to:

1. في الاواخر المختصة بحضرة القرآن العظيم و الفرقان الحكيم من اواخر السور

و الآيات نزولا مكية كانت او مدينة عرشية كانت او ارضية

[O posljednjim pojavama vezanim za Veličanstveni Kur'an u smislu koja je sura i koji ajet među posljednjim objavljen, te da li su objavljeni u Meki ili Medini]

2. في الاواخر المتعلقة بالخلافة و الملوك و الدول و طبقاتها و رجالها

و ما يتعلق بالباب 2.

[O posljednjim događajima vezanim za hilafet, vladare, države, te njihovo uređenje i one koji njima upravljaju]

³⁷ Ibid., 36.

3. في الاواخر المتعلقة بانواع الاواخر

[O različitim vrstama posljednjih događaja]

4. في الاواخر المختصة بأحوال الآخرة من موت بعض الخلائق آخرا و دخول

الجنان و خروج النيران آخرا و ما يتعلق بالباب

[O posljednjim pojavama vezanim za Drugi svijet, počev od toga ko će od stvorenja posljednji umrijeti, ulaska u Džennet te izlaska iz Vatre, kao i o ostalim pitanjima iz ove oblasti]³⁸

Tradicionalnoj i osnovnoj književno-historijskoj podjeli availske literature svakako treba dodati i kategoriju *'awā'ila* koji se ne bave ishodištima i počecima stvari i događaja u bukvalnom smislu, niti prate inovacije hronološki i dijahronijski kroz vrijeme kao što je to slučaj s gore navedenim, već su posvećeni određenim ezoterijskim temama, ali u svom naslovu obavezno nose naziv *'awā'il*, odnosno *'awāḥir*. Takva djela su, naprimjer, djela iz oblasti sufizma, svojevrstni sufijski *'awā'ili* koji se uglavnom bave transcendentnim pojavama i temama iz oblasti spekulativne teologije, odnosno *kalāma* i islamske filozofije. Na neki način ova djela tretiraju najbitnije teme ili najvažnije, odnosno primarne pojmove i fenomene iz oblasti tesavvufa i spekulativne teologije, pa stoga u naslovu imaju pojam *'awā'il* i *'awāḥir* u smislu “od prvog do posljednjeg” što se ima reći na određenu temu. Budući da nismo naišli na mnogo ovakvih djela, te s obzirom na činjenicu da ova djela nemaju jedinstvenu strukturu i tematski specifikum, nije ih moguće svrstati u neku posebnu kategoriju *'awā'ila*. Ovdje svjesno ukazujemo na njihovo postojanje, jer smatramo da na neki način ipak obogaćuju ovaj žanr i djelimično mu pripadaju.

Pravi primjer jednog ovakvog djela je djelo *al-Insān al-kāmil fī ma'rifa al-'awā'il wa al-'awāḥir* šejha 'Abd al-Karīma 'Ibrāhīma al-Ġilānīja (umro 1424.), jednog od sufijskih učenjaka koji je živio sredinom 14. i početkom 15. stoljeća u Iraku. Al-Ġilānī je bio učenjak koji je posebnu pažnju posvećivao filozofskim aspektima sufijskog nauka, pa je stoga mnogo više naginjao spekulativnoj teologiji nego

³⁸ Ibid., 232-257.

tradicionalnom sufizmu, što je vidljivo i u njegovim djelima. Kada je u pitanju njegovo navedeno djelo, u njemu al-Ġilānī izlaže svoju filozofsku misao kroz niz poglavlja u kojima na sebi svojstven način tumači i objašnjava ideju o jedinstvu egzistencije (*waḥda al-wuḡūd*). Veoma je širok dijapazon tema i pojmova koje al-Ġilānī predstavlja i tumači u svom djelu, počev od Božanskog Bića, Njegovog uzvišenog imena, Apsolutne moći, Božijih svojstava, pa sve do sufijskog razumijevanja početka stvaranja i uloge vjerovjesnika na Zemlji. Strukturalno uređenje ovog dvotomnog djela konstruirano je tako da započinje poglavljem o Božijem Biću (*Fī al-Dāt*), koje predstavlja iskonski početak svega i ishodište sveg potonjeg postojanja, a pripada transcendentnoj stvarnosti. Potom autor, po principu dedukcije, niže raznovrsne teme koje se tiču razumijevanja Boga i Njegovih svojstava, duha i duše, pa sve do tema koje tretiraju fenomen poslanstva i uloge poslanika na ovom svijetu.³⁹

Potrebno je također ukazati i na djela koja u savremenom dobu spominju početke i ishodišta, a kojih ima mali broj. Među njima se svakako izdvaja djelo libanskog autora Philippea de Tarrazija (umro 1956.), utemeljitelja Nacionalne biblioteke Libana i člana Arapske akademije u Damasku. De Tarrazi je u svom djelu *Tārīḥ al-ṣaḥāfa al-'arabiyya* jedno kraće poglavlje posvetio prvim novinskim izdanjima u svijetu općenito, a kod Arapa posebno, navodeći trideset dva časopisa kao prva izdanja.⁴⁰ Osim ovog djela pažnju svakako zaslužuje i djelo Fu'āda Šāliḥa al-Sayyida *Mu'ḡam al-'awā'il fī tārīḥ al-'arab wa al-muslimīn*, u kojem ovaj autor, služeći se mnogim klasičnim djelima iz ove oblasti, ali i konsultujući drugu literaturu, obrađuje i predstavlja veliki broj početaka, inovacija i inovatora u vremenskom rasponu od predislamskog doba pa sve do polovine dvadesetog stoljeća. Ovo obimno djelo tematski je strukturirano i ima petsto četrdeset stranica. U njemu je predstavljeno hiljadu osamsto šezdeset početaka.⁴¹

³⁹ O ovom autoru i njegovom djelu više vidjeti u: 'Abd al-Karīm 'Ibrāhīm al-Ġilānī, *al-Insān al-kāmil fī ma'rifa al-'awā'il wa al-'awāḥir*, priredio: 'Abū 'Abd al-Raḥmān Šallāḥ ibn Muḥammad 'Uwayṣa, prvo izdanje, Bayrūt, 1997.

⁴⁰ Fu'ād Šāliḥ al-Sayyid, *Mu'ḡam al-'awā'il...*, 14.

⁴¹ *Ibid.*, 15.

AL-'AWĀ'IL IN ARABIC LITERATURE:
LITERARY-HISTORICAL AND GENRE
DETERMINANTS

Abstract

As beings seeking knowledge, from time immemorial people have asked many questions about beginnings and origins, and over time this resulted in literary/prose forms that sometimes entirely and sometimes partly dealt with origins and beginnings. The desire to discover the beginnings and original roots of things and events is considered to be deeply embedded in the historical and cultural memory of Semitic peoples, including Arabs. This paper aims to present and analyse this type of prose form in classical Arabic literature and indicate its main literary-historical and genre determinants.

Key words: 'adab, Arabic literature, prose forms, narrative, primal events

IZVORI

'Abd al-Karīm 'Ibrāhīm al-Ġilānī, *Al-Insān al-kāmil fī ma'rifa al-'awā'il wa al-'awāḥir*, priredio: 'Abū 'Abd al-Raḥmān Ṣallāh ibn Muḥammad 'Uwayṣa, prvo izdanje, Bayrūt, 1997.

'Abū Hilāl al-'Askarī, *Al-'Awā'il*, tom I i II, priredili: Walīd Qaṣṣāb i Muḥammad al-Miṣrī, Dār al-'ulūm li al-ṭabā'a wa al-naṣr, Bayrūt, s.a.

'Alā'uddīn 'Alī dada al-Sikatwārī al-Būsawī, *Muḥāḍara al-'awā'il wa musāmara al-'awāḥir*, prvo izdanje, al-Maṭba'a al-'āmira al-šarafīyya, Miṣr, 1894.

Sulaymān ibn Aḥmad al-Ṭabarānī, *Kitāb al-'awā'il*, redaktura i komentar: Muḥammad Ṣakūr ibn Maḥmūd, Dār al-Furqān, Mu'assasa al-risāla, 'Ammān – Bayrūt, 1983.

al-Suyūfī, Ġalāl al-Dīn, *Al-Wasā'il 'ilā ma'rifa al-'awā'il*, al-Maktaba al-azhariyya, al-Qāhira

LITERATURA

- Adamec, Ludwig W., *Historical Dictionary of Islam*, Scarecrow Press, Lanham, Maryland, 2009.
- al-'Amīn, al-Sayyid Muḥsin, 'A'yān al-šī'a, tom X, Dār al-ta'āruf li al-maṭbu'āt, Bayrūt, s.a.
- al-Dahabī, Muḥammad ibn Aḥmad, *Siyar a'lām al-nubalā'*, Mu'assasa al-Risāla, Bayrūt, 2001, tom X, XVI, XXIII
- al-Ḥaṭīb, Muḥammad, *Mawsū'a 'ulamā' al-kīmyā'*, Dār 'Usāma li al-našr wa al-tawzī', 'Ammān, 2001.
- Juynboll, G.H.A., *Muslim Tradition. Studies in Chronology, Provenance and Authorship of Early Ḥadīth*, Cambridge University Press, New York, 2008.
- Karić, Enes, *Ġalāluddīn as-Suyūṭī. Život i komentatorsko djelo*, El-Kalem, Sarajevo, 2009.
- Kasumović, Ismet, *Ali-Dede Bošnjak i njegova filozofsko-sufijska misao*, El-Kalem, Sarajevo, 1994.
- O. Porter, Eugene, "Polydore Vergil – The Forgotten Historian", *The Southwestern Social Science Quarterly* Vol. 35, No. 1 (JUNE 1954), Wiley, New Jersey, str. 56-63.
- al-Sayyid, Fu'ād Šālīḥ, *Mu'ğam al-'awā'il fī tāriḥ al-'Arab wa al-muslimīn*, Dar al-manāhil, Bayrūt, 1992.
- al-Šiblī, Badr al-dīn ibn 'Abd 'Allāh ibn Muḥammad ibn 'Abd 'Allāh, *'Ākām al-marğān fī 'aḥkām al-ğānn*, redaktura: Aḥmad 'Abd al-Salām, Dār al-kutub al-'ilmiyya li al-našr wa al-tawzī', al-Qāhira, 1999.